

2021

ToekomstAgenda

Concernbrede agenda voor sectordoorsnijdende
lange termijn onderzoeken

Inleiding

De samenleving verandert in een hoog tempo. Nederland staat voor grote maatschappelijke transitieopgaven rond energie, klimaatverandering en voedsel. Daarbovenop heeft het coronavirus ons in de greep: het heeft een grote impact op ons doen en laten. Het virus heeft een versnelling gegeven op digitaal werken, de betekenis van data en kennisaanbod. Kunstmatige intelligentie is niet meer weg te denken uit onze maatschappij.

Sommige ontwikkelingen hebben een disruptief karakter en vragen om kennis en oplossingen die minder voor de hand liggen en meer een focus hebben op de (middel)lange termijn.

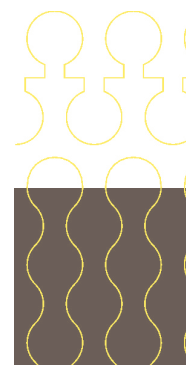
De provincie werkt samen met haar partners aan maatschappelijke opgaven in een dynamisch krachtenveld. Kennis speelt daarbij een cruciale rol. Om haar kennisfunctie verder te ontwikkelen heeft de provincie 'Kennis Zuid Holland' in het leven geroepen, waar trends, onderzoek, ontmoeting en debat centraal staan. Dit helpt de provincie om snel en effectief in te spelen op de opgaven van morgen en overmorgen.

De ToekomstAgenda is een instrument van Kennis Zuid-Holland en faciliteert toekomstonderzoek. Dit type onderzoek richt zich op sectordoorsnijdende maatschappelijke thema's die op de lange termijn een mogelijk disruptieve sociale, economische of ruimtelijke ontwikkeling te weeg brengen. Dit document geeft een overzicht van de afgeronde, lopende en aankomende toekomstonderzoeken. Ook afgeronde onderzoeken zorgen voor een deel van de agenda: het is de bedoeling om kennis te delen en laten doorwerken in beleid. Het gaat daarbij met name om onderzoeken die in de afgelopen twee jaar zijn afgerond.

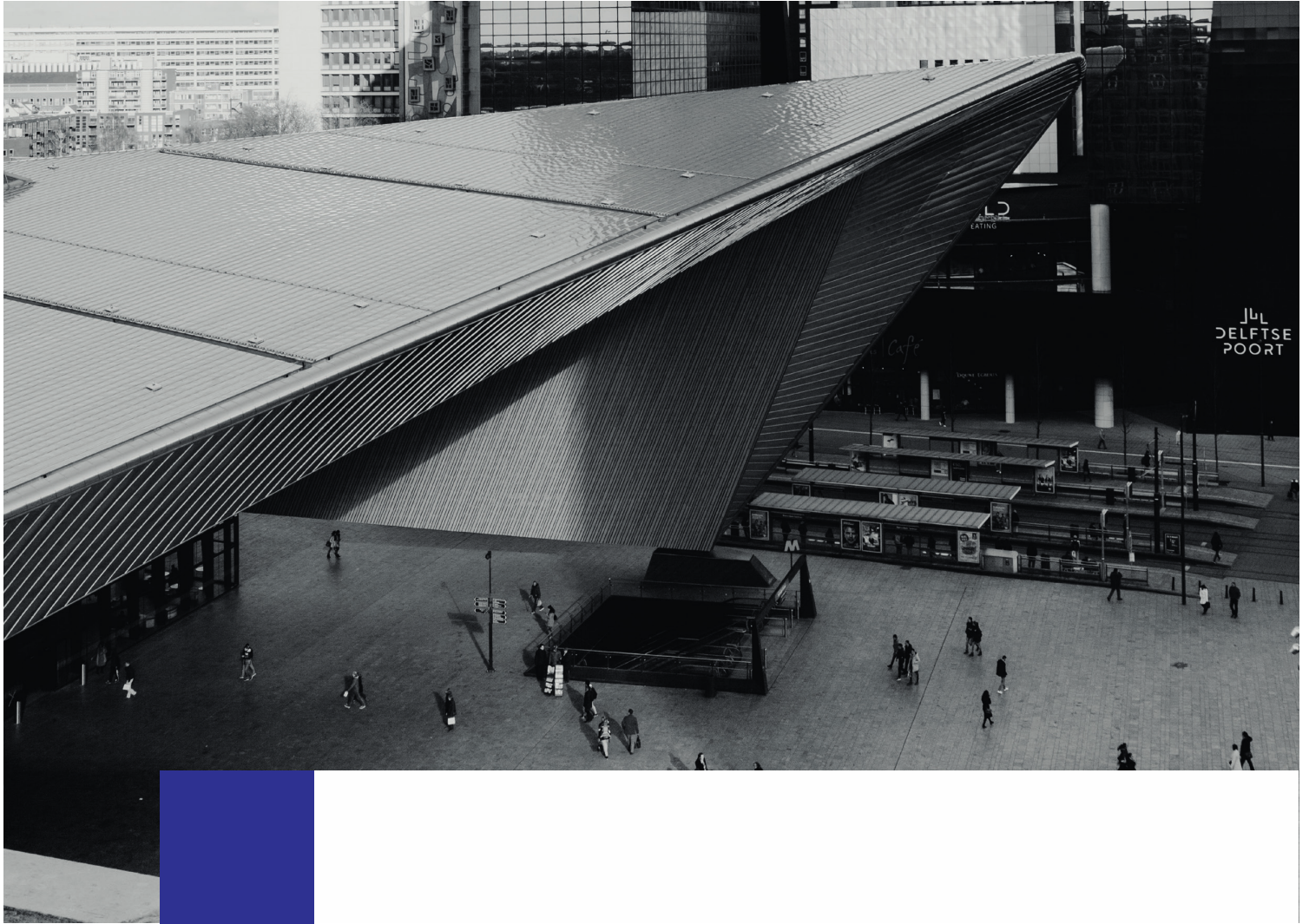
Toekomstonderzoek is niet het enige type onderzoek dat de provincie uitvoert of waar zij aan meewerkt. Het totale overzicht van al deze onderzoeken is terug te vinden op [onze webpagina](#). Hier vindt u meer informatie over alle afgeronde en lopende toekomstonderzoeken. Daarnaast vindt u hier ook een overzicht van andere soorten onderzoek, zoals beleidsonderzoeken, onderzoeksprogramma's, beleidsinformatie maatschappelijke ontwikkelingen en strategische verkenningen. In Bijlage 1 vindt u een compleet overzicht van de activiteiten die onder Kennis Zuid-Holland worden uitgevoerd.

De ToekomstAgenda loopt tot en met 2021. Elk jaar wordt de ToekomstAgenda geactualiseerd. In deze update is de stand van zaken van dit moment te lezen.

Inhoud

Inleiding	2
Onderzoeken en verkenningen	6
Afgeronde Toekomstonderzoeken	6
Toekomst van Werk	6
Verbindende ruimtelijke concepten	6
Water-Voedsel-Energie-Nexus	7
Kansen en bedreigingen van Light Electric Vehicles	7
Lopende Toekomstonderzoeken	8
Ethische aspecten digitalisering	8
Weerbare organisatie en bestuur Zuid-Holland	8
Verduurzaming binnenvaart	9
Kansen van de Noordzee	9
Aankomende Toekomstonderzoeken	10
Het hindergesprek over de provinciale weg	10
Verschuivingen in de ruimtevraag en ruimtegebruik in het Zuid-Hollandse netwerk van steden en dorpen	10
Naar gezond, duurzaam en betaalbaar voedsel in Zuid-Holland in 2040	11
Mobiliteitstransitie en verstedelijking	11
Eenzaamheid in Zuid-Holland	12
Corona-onderzoek	12
Bijlage 1: Overzicht Kennis Zuid-Holland	13
Bijlage 2: Overzicht onderzoeken gerelateerd aan Corona	15

Context en werkwijze

Deze update van de ToekomstAgenda bevat beschrijvingen van afgeronde, lopende en aankomende sectordoorsnijdende langetermijnonderzoeken en verkenningen door of met de provincie Zuid-Holland. Voor uitgebreidere informatie en de eindrapporten van deze onderzoeken verwijzen wij u graag naar **onze webpagina**.

De thema's van onze toekomstonderzoeken hebben een mogelijk disruptief en sectordoor-snijdend karakter. Belangrijke thema's worden al vroeg gesignaleerd door Team Trends, dat ook onderdeel is van het Kennis Zuid-Holland netwerk. Dit doet Team Trends in samenwerking met kennis- en onderwijsinstellingen en door de rapporten van verschillende planbureaus te monitoren. De opgaven die uit deze trends naar voren komen en geschikt zijn voor een toekomstonderzoek hebben betrekking op de lange termijn, dus op de periode na 2030. Belangrijk is dat alle thema's raken aan de schaal, taken en/of rollen van de provincie Zuid-Holland. Team ToekomstAgenda laat de onderzoeken uitvoeren in samenspraak met andere teams en opgaven binnen de provincie Zuid-Holland.

Daarmee hebben toekomstonderzoeken een toegevoegde waarde ten opzichte van bestaand (beleids)onderzoek. De doorwerking van toekomstonderzoeken is een belangrijk onderdeel van de ToekomstAgenda. Het is belangrijk dat er duidelijke probleemeigenaren zijn die het onderzoek uitgevoerd willen zien en met het resultaat te zijner tijd aan de slag gaan. Alle onderzoeken hebben van te voren een duidelijk plan voor de doorwerking, zodat de kennis terecht komt waar het toegevoegde waarde heeft. Ook voor de doorwerking zorgt de samenwerking binnen Kennis Zuid-Holland voor meer effectiviteit.

Contact

Kennis Zuid-Holland nodigt u uit om mee te denken over de thema's en opzet van de in 2020 en 2021 uit te voeren toekomstonderzoeken. Ook zoeken we mede-opdrachtgevers. U kunt ons ontmoeten bij een evenement van Plein1 en op het Festival van de Toekomst. Voor meer informatie verwijzen wij u naar het loket van Kennis Zuid-Holland, te bereiken via kenniszuidholland@pzh.nl. Hier kunt u ook terecht voor vragen aan het Team ToekomstAgenda.

Afgeronde Toekomstonderzoeken

Sinds de start van de ToekomstAgenda in 2016 zijn of worden in totaal 18 toekomstonderzoeken uitgevoerd. Hier volgt een beknopte bloemlezing van een aantal opvallende onderzoeken. Voor een volledig overzicht verwijzen wij naar [de website](#).

Toekomst van Werk

‘Een concurrerend Zuid-Holland’: het is een van de acht opgaven waar het coalitieakkoord van de provincie (2019-2023) zich op richt. De provincie streeft naar passend werk voor iedereen. Zuid-Holland heeft een mooie uitgangspositie - alle nationale economische topsectoren zijn in Zuid-Holland aanwezig. Tegelijk staat de economie voor een omvangrijk vernieuwingsproces. Dit heeft ook gevolgen voor de vereiste vaardigheden en kennis van de beroepsbevolking. Hoe staat de Zuid-Hollandse economie in 2030 er voor en in welke mate sluiten vraag en aanbod voldoende op elkaar aan? Onderzoeksbureau SEOR heeft het in 2019 uitgezocht.

De uitkomsten van het onderzoek schetsen een genuanceerd beeld. Over het algemeen lijken de vooruitzichten voorzichtig positief als het gaat om het effect van technologische ontwikkeling op de werkgelegenheid.

Techniek leidt bijvoorbeeld tot een hogere arbeidsproductiviteit en daarmee tot een hoger algemeen inkomen. De effecten van technologische en digitale ontwikkeling op ontstaan of teloorgaan van banen verschillen sterk per sector. Hoe dan ook: het aandeel hoger opgeleiden in de werkgelegenheid van de toekomst zal stijgen, ten koste van lager en middelbaar opgeleiden.

SEOR heeft een rapport opgesteld: ‘Toekomst van Werk’. Doorwerking heeft plaatsgevonden binnen het [‘Human Capital Akkoord Zuid-Holland’](#) Voor geïnteresseerden binnen en buiten de provincie zijn in mei 2019 de

bevindingen van het onderzoek gepresenteerd op een Plein1 bijeenkomst getiteld [‘Toekomst van werk’](#). Financieel-economisch journalist Addy Schulte heeft een ‘long-read’ artikel geschreven.

Verbindende ruimtelijke concepten

Door ruimtelijk ontwerp is verkend wat de ruimtelijke impact op regionaal schaalniveau kan zijn van de grote maatschappelijke opgaves en hoe die elkaar onderling beïnvloeden. Er is een methode ontwikkeld waarmee vier type gebieden van een ruimtelijk toekomstperspectief zijn voorzien: 1) voedselportalen, 2) circulaire waterfronten, 3) health oriented -development en 4) glastuinwijken. Per type gebied zijn volgens een transformatiepad in relevante stappen ruimtelijke beelden opgetekend.

De samenwerking met het team van professor Joachim Declerck van de Architecture Workroom Brussels heeft een werkmethode opgeleverd die op testlocaties met onze netwerkpartners toegepast kan worden. Doel van die methode is om urgente en kansrijke opgaves met elkaar te verbinden en een programma te bieden om goede voorbeelden op te schalen voor heel Zuid-Holland.

Onderdeel van het ontwerpproces was een werkatelier tijdens de Architectuur Biënnale in Rotterdam in 2018 en tijdens het Festival van de Toekomst in 2018. Het eindresultaat van de verkenning is gepresenteerd op een Plein1-bijeenkomst in maart 2019. Op dit moment verkent de provincie hoe zij via bestaande programma’s in Zuid-Holland (bijvoorbeeld Vitale landbouw) de werkmethode in kan zetten.

Water-Voedsel-Energie-Nexus

Hoe zorgen we in de toekomst voor genoeg en duurzaam geproduceerd water, voedsel én energie? Wat betekent het om ruimte te maken voor energie voor voedselproductie en waterhuishouding? Wat betekent droogte eigenlijk voor energievoorziening? Zomaar drie vragen waarin water, voedsel en energie overlap met elkaar hebben. Het zijn problemen die we vaak proberen op te lossen met manieren die we al kennen: als waterprobleem, als energieprobleem of als voedselprobleem. Zuid-Holland ging op zoek naar slimme én simpele oplossingen waarbij water, voedsel en energie in samenhang bekeken worden. 'Nexus' wordt dit ook wel genoemd.

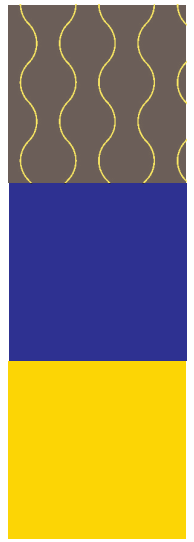
In verschillende gebieden van Zuid-Holland zijn in samenwerking met Greenport West-Holland, samenwerkingsverband Groene Hart, onderzoeksprogramma SURF VerDuS en de gemeente Den Haag vier toekomstdialogen georganiseerd. In deze dialogen is gezocht naar mogelijkheden om water-, voedsel- en energieprofessionals in de toekomst beter te laten samenwerken. We ontwikkelden dialoogvormen, prikkelden met **nexus-blogs** en het serious game '**Vitaal Verknoopt**' en brachten goede voorbeelden samen in de **nexus-innovatiewaaier**.

Met TNO is op basis daarvan een verdiepende verkenning gedaan naar een nexus-handelingsperspectief voor de provincie in het veenweidegebied en de glastuinbouw. TNO identificeert de nexus voor de provincie als organisatorische opgave. Handelen naar dit perspectief vraagt veranderingen in politieke mechanismen (meer lange termijn) en organisatorische aanpassingen (meer samenwerking en geen 'afrekencultuur' op sectordoelstellingen). Daarnaast zijn geïntegreerde financiële stromen nodig en aanpassingen in wet- en regelgeving. Geconstateerd wordt dat een integrale kennisinfrastructuur noodzakelijk is, waarin stakeholders actief zijn die diepte-kennis en breedtekennis kunnen combineren. De provincie zet het nexusdenken door met 'nexusvliegwielsessies' als onderdeel van een gebiedsgerichte aanpak.

Kansen en bedreigingen van Light Electric Vehicles

Energietransitie in de mobiliteit wordt een grote opgave voor het elektriciteitsnetwerk en voor opwekking van elektriciteit, maar is conservatief als het de vorm van de auto betreft. Terwijl iedereen in het woon-werkverkeer alleen in de auto zit, blijven we inzetten op de voor het woon-werkverkeer energie-, ruimte-, tijd- en geld-inefficiënte vijfpersoonsauto. Inefficiënties die de provincie voelt in vrijwel al haar opgaven van woningbouw tot verkeer en van energie tot milieu. Welke kansen biedt de komst van de licht elektrische eenpersoonsvoertuigen (LEV) in dit opzicht?

Energie-, ruimte- en geldefficiëntie van de LEV zijn voor de hand liggend. Om ook de tijdefficiëntie van de LEV aan te tonen, heeft de TU Delft met een modelberekening onderzocht wat het effect van de LEV is op filevorming in de spits. Het onderzoek van de TU Delft laat zien dat deze effecten zeer groot zijn. Smalle LEV's die zich in het verkeer kunnen gedragen als motorfietsen, zorgen voor reistijdverkortingen in de spits voor zowel auto als LEV. Bij gebruik van 20% LEV's in het spitsverkeer op de snelweg lossen standaard knelpunten op. Ook de economische potentie van de LEV is onderzocht, als die in Zuid-Holland geproduceerd wordt en de provincie 'launching costumer' zou zijn. Dit kan uiteindelijk ruim 20.000 fte aan banen opleveren. Om bovenstaande redenen is het de moeite waard om de komst van de LEV te versnellen, toegepast in een gebiedsontwikkeling, zodat we de voordelen direct kunnen meten. Dit idee wordt nu nader uitgewerkt.

Lopende Toekomstonderzoeken

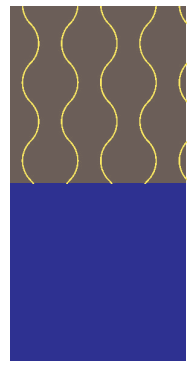
Ethische aspecten digitalisering

Algoritmen en digitalisering spelen een steeds grotere rol in de maatschappij ([onderzoek van InnovationQuarter](#)). Ze zijn vaak positief in het nieuws. Voor sommige sectoren leiden ethische aspecten van AI tot ontwrichting. Denk bijvoorbeeld aan onderbetaalde Uberchauffeurs. Komende jaren staan grote veranderingen te gebeuren, met economische en maatschappelijke gevolgen. In dit onderzoek proberen we die toekomst scherper te krijgen voor het diverse mkb-landschap in Zuid-Holland. Hoe goed is het mkb voorbereid op de komst van kunstmatige intelligentie (AI)? Wat kan de overheid doen om de veranderingen in goede banen te leiden? In een eerste scan zien we grote verschillen tussen de sectoren. In het Toekomstonderzoek richten we ons op het mkb in vier sectoren die we verder uitdiepen om goed te snappen wat er precies gebeurt. Dit zijn de Greenports, haven/logistiek, toerisme en de maakindustrie. Binnen deze sectoren hebben we gesprekken gevoerd met gebruikers en leveranciers van AI. Het eerste beeld is een verschil in de inzet van AI, aanpak en organisatie binnen de verschillende sectoren. Dit leidt soms tot een meer intern gerichte aanpak en bij andere bedrijfstakken tot een meer op de keten gerichte aanpak. Het onderzoek moet een handelingsperspectief voor overheden opleveren, waarbij ook een discussie met brancheverenigingen hoort. Begin 2021 worden de eerste resultaten verwacht in de vorm van een rapport.

Weerbare organisatie en bestuur Zuid-Holland

De gedachte is lang geweest dat ondermijning zich vooral sluipenderwijs en in het geniep voordeed. Er zou sprake zijn van een zogenoemde 'hidden impact crime', oftewel een vorm van criminaliteit waarbij niet de dader, maar eerst ook nog het misdrijf gevonden moet worden. De aanwijzingen worden steeds sterker dat criminele netwerken openlijker te werk gaan. De aanslagen op bestuurders, advocaten en journalisten en liquidaties die nu ook overdag op straat plaatsvinden, wijzen erop dat criminele netwerken steeds minder terughoudend zijn in het gebruik van geweld. Criminele netwerken maken ook gebruik van legale faciliteiten op manieren waarop zichzelf niets strafbaars aan is. Ze vragen vergunningen en subsidies aan, sluiten vastgoedtransacties met de overheid af en schakelen op deze manier, eigenlijk net als gewone bedrijven, de overheid in om hen te faciliteren in hun commerciële activiteiten. Dit betekent dat overheden - en dus ook de provincie Zuid-Holland - het eigen handelen tegen het licht moet houden om te voorkomen dat de reguliere uitvoering van taken onbewust ondermijnende criminaliteit in de hand werkt. Dit onderzoek schetst de context waarbinnen ondermijning plaatsvindt en gaat in op de vraag wat ondermijning inhoudt. De verschillende manieren waarop medewerkers van de provincie met ondermijning geconfronteerd kunnen worden krijgen een plek in het onderzoek. Daarna volgt een analyse van wat de provincie nu al doet om ondermijning tegen te gaan en wordt een voorshot genomen op wat de provincie nog anders of meer zou kunnen doen.

Verduurzaming binnenvaart

De binnenvaart is op dit moment een belangrijke vervoerswijze voor veel bedrijven in Zuid-Holland. Door de toenemende drukte en oplopende kosten van het wegvervoer en het tekort aan chauffeurs wordt, naast railvervoer, ook de binnenvaart steeds belangrijker. Het is wel nodig dat de binnenvaart zo snel mogelijk verduurzaamt.

Dit leidt tot twee soorten vragen in dit onderzoek. Enerzijds rond de technische kant van verduurzaming: welke brandstoffen/energie-dragers zijn er beschikbaar? Wat zijn de mogelijkheden van elektrificatie en nieuwe energie-concepten? Op welke termijn en voor hoe lang zijn deze daadwerkelijk operationeel?

Ook de maatschappelijke kant van verduurzaming roept vragen op: wat zijn de maatschappelijke effecten? Welke financierings- en eigendomsconstructies zijn er of zijn noodzakelijk? Maatschappelijke effecten zijn effecten op uitstoot van schadelijke stoffen, bedrijfsmatige effecten voor schippers/rederijen en de financiële bedrijfsvoering.

Provincie Zuid-Holland voert dit onderzoek uit in nauwe samenwerking met het betrokken bedrijfsleven. Uitgangspunt is een duidelijk kader met fasering en verdeling van de verschillende verduurzamingsopties voor de binnenvaart.

De inzet van technieken verschilt niet alleen in tijd (op korte termijn lng en op de langere termijn waterstof) maar ook over de vloot (accu's voor korte afstanden of waterstof brandstofcellen voor de langere trajecten). De huidige vloot moet in sommige gevallen aangepast worden en de nieuwbouw geschikt gemaakt voor verdere verduurzaming (**voorbeeld modulair schip Kotug**). Uit het onderzoek wordt duidelijk welke opties gelijktijdig of na elkaar in te zetten zijn.

Kansen van de Noordzee

Provincie Zuid-Holland kent van oudsher een innige relatie met de Noordzee. De kustlijn van 65 kilometer en badplaatsen als Noordwijk, Scheveningen en Ouddorp bieden mogelijkheden tot recreatie. Vissersplaatsen als Katwijk en Scheveningen hebben een belangrijke cultuurhistorische waarde en dragen bij aan de voedselvoorziening en economische welvaart. Het Rotterdamse havengebied is een economische motor voor Nederland. De Hollandse Duinen vormt een belangrijk natuurgebied en de Zandmotor laat zien dat kustbescherming en 'Building with nature' samen kunnen gaan.

Het gebruik van de Noordzee is aan grote veranderingen onderhevig. De traditionele gebruikers van de Noordzee – vissers, reders, kustbeschermers, olie- en gasbedrijven en de strijdkrachten – moeten de ruimte delen met nieuwe gebruikers en natuurontwikkeling. Gedreven door maatschappelijke opgaven als klimaatbeleid, voedselzekerheid, natuurbescherming of recreatie ontstaan nieuwe (maritieme) sectoren, actief in het kustgebied en daarbuiten. Voorbeelden zijn productie van windenergie en voedsel op zee.

De nieuwe ontwikkelingen op zee kunnen bijdragen aan het realiseren van de provinciale ambities. Ontwikkelingen op zee bieden kansen om de economie van Zuid-Holland te versterken en de ruimtelijke omgevingskwaliteit te verbeteren. Met dit onderzoek, uitgevoerd door de WUR, Ecorys en Los Stad in Land, krijgt de provincie beter inzicht in de ontwikkelingen die zich de komende 20 jaar op en rond de Noordzee afspelen en de provinciale ambities kunnen beïnvloeden en vormen. De onderzoeksresultaten zijn agenderend voor het toekomstige economische en ruimtelijke omgevingsbeleid van provincie Zuid-Holland.

Aankomende Toekomstonderzoeken

Het hindergesprek over de provinciale weg

Burgers zoeken steeds vaker zelf informatie over milieugerelateerde onderwerpen of starten zelf meetprojecten. Ze gaan daarover met de provincie de discussie aan, bijvoorbeeld over de luchtvaart of de lucht- en geluidskwaliteit rond provinciale wegen. Deze discussie is niet altijd goed te voeren. Overheidsdata wordt betwist, ook op basis van kwalitatief beperkte of onjuist geïnterpreteerde data van inwoners zelf. Daarnaast komt beleving vaak niet overeen met wettelijke of beleidsmatige normen. Dit maakt het voor de provincie wenselijk het gesprek met inwoners te verbeteren, om daarmee ook de beleving van hinder te beïnvloeden.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: Hoe komt de overheid met de burger in de toekomst tot een gedeelde probleemanalyse en -oplossing van de milieu-/gezondheidseffecten van de provinciale weg? Hiermee wil de provincie een beter beeld krijgen van hoe toekomstige burgerparticipatie bij veranderende kennisposities eruit kan zien. Met een antwoord op deze vraag kan de provincie beter inspelen op een goed gesprek tussen inwoner en overheid. Dit onderzoek bestaat uit literatuuronderzoek, bevraging van deskundigen en inwoners, klachtenanalyses en workshops.

De resultaten van het onderzoek leveren input voor toekomstige participatieprogramma's. Het onderzoek speelt in op ideeën over 'citizen science' en sluit het aan bij het project De Gezonde Weg.

Verschuivingen in de ruimtevraag en ruimtegebruik in het Zuid-Hollandse netwerk van steden en dorpen

Steeds meer nieuwe maatschappelijke wensen en opgaven concurreren met het bestaande ruimte- en functiegebruik. Binnen onze provinciegrens moeten we voor veel opgaven op dezelfde plek ruimte bieden en daarnaast de mogelijkheid hebben om tussen gewenste functies te kunnen schuiven. Het toekomstige ruimtegebruik blijft door ontwikkelingen van buitenaf onzeker. Dit vraagt nu en in de toekomst om flexibiliteit in het gebruik van ons grondgebied. Onderzocht wordt hoe binnen het verstedelijkt gebied van de provincie Zuid-Holland optimale condities te scheppen zijn voor de belangrijkste basisfuncties, zodat deze elkaar niet belemmeren maar juist versterken.

Welke ruimtelijke condities kunnen we creëren en/of faciliteren zodat we de mate van flexibiliteit in functieverandering binnen het stedelijk gebied accommoderen en/of vergroten? Dit onderzoek richt zich op de verandering van specifieke ruimtelijke functies van 1970 tot nu en probeert met toekomstscenario's een beeld te schetsen voor de komende 50 jaar.

De doorwerking van dit onderzoek vindt plaats door een (digitale) serious game om bewustzijn rondom dit thema te creëren. Een interactieve datavisualisatie in het spel schetst een beeld van ruimtelijke keuzes die de provincie in het stedelijk netwerk kan maken. In verschillende sessies met regionale partners worden de opbrengsten gedeeld en getoetst. De resultaten worden gepubliceerd en in een slotbijeenkomst breed gedeeld.

Naar gezond, duurzaam en betaalbaar voedsel in Zuid-Holland in 2040

De maatschappelijke druk op het voedselsysteem om gezonder, duurzamer en robuuster te worden, neemt toe. Wetenschappelijke rapporten stippen de noodzaak daarvan aan. Sturing vanuit de (provinciale) overheid op verandering in dat voedselsysteem heeft nog beperkte aandacht gekregen. Welke kennisstructuur gaat ons in Zuid-Holland helpen om stappen te zetten naar gezond, duurzaam en betaalbaar voedsel in 2040?

Voedselfamilies Zuid-Holland heeft al een begin gemaakt met een voedselaanpak in de provincie. De vraag is nu hoe dit te verbreden en te verdiepen om de knoppen te identificeren waarmee de overheid ook daadwerkelijk kan sturen. Het onderzoek is een samenwerking met Stichting Voedselfamilies en kennisinstellingen Drift, Hogeschool HAS (en mogelijk Wageningen University & Research). Agrariërs, ondernemers, ketenpartijen en lokale overheden zijn intensief betrokken bij dit traject.

Met dit onderzoek wil de provincie een kennisstructuur in Zuid-Holland maken waar kennispartijen, ondernemers, ngo's, maatschappelijke organisaties, lokale overheden en ketenspelers met elkaar leren stappen te zetten naar duurzaam, gezond en betaalbaar voedsel in Zuid-Holland.

Mobiliteitstransitie en verstedelijking

Hoe houden we Zuid-Holland bereikbaar en fijn om in te leven? We willen dat onze provincie ook in de toekomst een uitstekend leefbaar, duurzaam en concurrerend gebied in de wereld zal zijn. Er komen echter grote veranderingen op ons af. Zuid-Holland verstedelijkt steeds meer. Door de hoge bouwdichtheid en nabijheid van voorzieningen en openbaar vervoer zijn stedelingen vaak op zoek naar een andere invulling van mobiliteit. Tegelijkertijd staat de bereikbaarheid van het landelijk gebied onder druk, met name als mensen zich niet met de auto willen of kunnen verplaatsen.

Daarnaast zijn de toenemende files en parkeerproblemen, de opkomst van de elektrische fiets en elektrische auto en, op iets lagere termijn, de opkomst van de zelfrijdende auto en klimaatdoelstellingen belangrijke aanjagers voor een mobiliteitstransitie. Tot slot spelen wellicht ook de lange-termijneffecten van corona een rol. Zo kiezen mensen nu vaker voor een individueel vervoermiddel als auto of fiets en zijn zij meer vertrouwd met online werken waardoor reizen ook in de toekomst niet altijd nodig zal zijn.

Mobiliteit en de ruimtelijke inrichting van onze provincie zullen er dus flink anders uit gaan zien. In dit toekomstonderzoek worden te verwachten veranderingen in beeld gebracht en scenario's geschetst, met mogelijke interventies door overheden. Het moet een breed gedragen onderzoek worden met betrokkenheid van relevante doelgroepen en stakeholders uit Zuid-Holland. Een vorm van participatief onderzoek op een manier die optimale doorwerking mogelijk maakt.

Eenzaamheid in Zuid-Holland

Eenzaamheid wordt al een halve eeuw structureel onderzocht, maar wordt pas veel recenter als nijpend maatschappelijk probleem gezien. De toekomst is ongewis, maar de coronamaatregelen hebben een negatieve invloed pregnanter naar voren gebracht. Gezondheid, verplaatsing, veiligheid, werk, sociale samenhang, meedoen: het zijn allemaal onderwerpen die te maken hebben met (de kwaliteit van) menselijke contacten. Daarmee, en met het feit dat er in de provincie diverse 'kwetsbare' groepen leven, is eenzaamheid verminderen en voorkomen ook voor de provincie Zuid-Holland van groot belang. Dit onderzoek wil allereerst in kaart brengen hoe het met eenzaamheid in Zuid-Holland gesteld is (nu en in de toekomst), welke groepen eenzaam zijn en welke factoren bepalen of mensen al dan niet eenzaam zijn. De eerste fase bestaat uit bureau-onderzoek, diepte-interviews en een enquête.

In de tweede fase wordt aan de hand van expertinterviews en/of een ontwerpessie gekeken naar eventuele denkrichtingen met oplossingen om via de inrichting van de fysieke leefomgeving eenzaamheid te verminderen of te voorkomen. Het fysieke domein is immers een terrein waarop de provincie samen met haar belangrijkste partners, de gemeenten, enige invloed heeft.

Corona-onderzoek

Onderzoek over omgaan met economische gevolgen van externe crises, zoals de coronacrisis

De coronacrisis van 2020 heeft een enorme invloed op de Nederlandse economie. Als gevolg van de wereldwijde verspreiding van corona en van noodzakelijke maatregelen om verdere uitbreiding tegen te gaan, is de Nederlandse economie sterk aangetast. Internationale handel

heeft grotendeels stil gelegen, veel bedrijven moesten (tijdelijk) sluiten en voor veel werknemers viel het werk weg. De Nederlandse overheid heeft voor miljarden euro's steun aan bedrijven en werknemers verleend, met als gevolg een oplopende staatsschuld. Daardoor krimpt de Nederlandse economie waarschijnlijk met vele procenten en neemt de werkloosheid toe.

Door deze coronacrisis rijst de vraag wat de zwakke en sterke aspecten of onderdelen van de economie zijn en wat de mogelijke invloed van een externe crisis daarop is. Een toekomstige crisis kan weer een pandemie zijn. Beleidsmatig is het beter om uit te gaan van een algemene, niet nader gedefinieerde crisis met een externe, buiten Nederland gelegen oorsprong en grote gevolgen voor de Nederlandse economie. Een dergelijke crisis kan allesomvattend zijn, zoals de coronapandemie, maar ook de vorm hebben van een tijdelijke recessie of ingrijpende acute klimaatverandering.

Nu zijn of worden sinds het uitbreken van de coronacrisis verschillende onderzoeken of analyses uitgevoerd, gericht op Zuid-Holland en deels in opdracht van de provincie Zuid-Holland, die delen van deze vraag beantwoorden (zie bijlage 2).

Gezien de veelheid aan onderzoeken en analyses, lijkt het weinig zinvol om nu nog een (toekomst)onderzoek naar corona en economie te laten uitvoeren, ook niet met een vraag zoals aangegeven (toekomstgericht, uitgaan van niet nader benoemde crisis, sterkte/zwakte analyse). Voor een onderzoek over de lange termijn lijkt het ook beter om het verloop van de huidige crisis af te wachten. Bij de volgende update van de ToekomstAgenda zal de provincie opnieuw bezien of een toekomstonderzoek met de genoemde of een vergelijkbare vraag opportuun is.

Bijlage 1: Overzicht Kennis Zuid-Holland

De ToekomstAgenda is een van de instrumenten van Kennis Zuid-Holland. De programmering van de ToekomstAgenda vindt plaats binnen deze provinciale opgave. Verschillende teams werken binnen de opgave samen om kennis te verspreiden, via ontmoetingen, nieuwsbrieven en de website.

Kennis Zuid-Holland vindt en onderzoekt maatschappelijke ontwikkelingen (trends) en zet deze op de agenda. Wij doen dit samen met partners binnen en buiten de provinciale organisatie. Met vernieuwende hulpmiddelen, zoals de Trendcheck en kennisnetwerken, ondersteunen wij toekomstgericht beleid.

Trends

Kennis Zuid-Holland brengt maatschappelijke trends in kaart, zoals klimaatverandering, circulaire economie en vergrijzing. Inzicht in deze trends is belangrijk om goed beleid te maken. We hebben drie hulpmiddelen gemaakt voor beleidsmedewerkers:

- **TrendSignaal** is een overzicht van alle trends in Zuid-Holland. Deze trends zijn verdeeld in de categorieën: Earth, Man-made & Society.
- **TrendCheck** is een spel waarin beleidsmakers trends in kaart brengen en onderzoeken hoe belangrijk deze zijn. Voor meer informatie, neem contact op met teamtrends@pzh.nl.
- **TrendNieuwsbrief**: een maandelijkse nieuwsbrief met overzicht van de belangrijkste onderzoeken. U kunt zich [aanmelden voor de TrendNieuwsbrief](#).

Onderzoek

Kennis Zuid-Holland initieert en verzamelt langetermijnonderzoek. Hiermee wil de provincie beter onderbouwde beslissingen nemen.

- **ToekomstAgenda**: in deze jaarlijkse ToekomstAgenda staan de onderzoeken op thema's waarvan we verwachten dat ze grote maatschappelijke impact hebben. Denk aan de toekomst van ons voedsel, aan eenzaamheid en aan kunstmatige intelligentie.

- **Beleidsinformatie Maatschappelijke Ontwikkelingen**:

de onderzoeken van BMO gaan over de sociale, economische en demografische context van een maatschappelijk thema. Denk bijvoorbeeld aan de vraag bij welke bevolkingsgroepen in Zuid-Holland eenzaamheid het meeste voorkomt.

- **Onderzoeken en verkenningen Langetermijnagenda Omgevingsbeleid**:

een instrument van Provinciale Staten, ter ondersteuning van hun agenderende rol in de ontwikkeling van omgevingsbeleid. Deze **onderzoeken en verkenningen** zijn onderdeel daarvan. De trajecten zijn beleids-inhoudelijk van aard, maar leiden niet tot concrete beleidsvoorstellen.

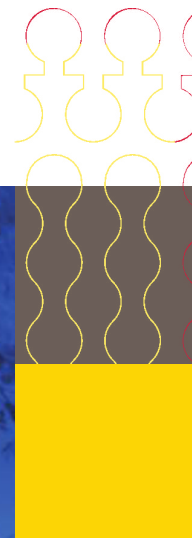
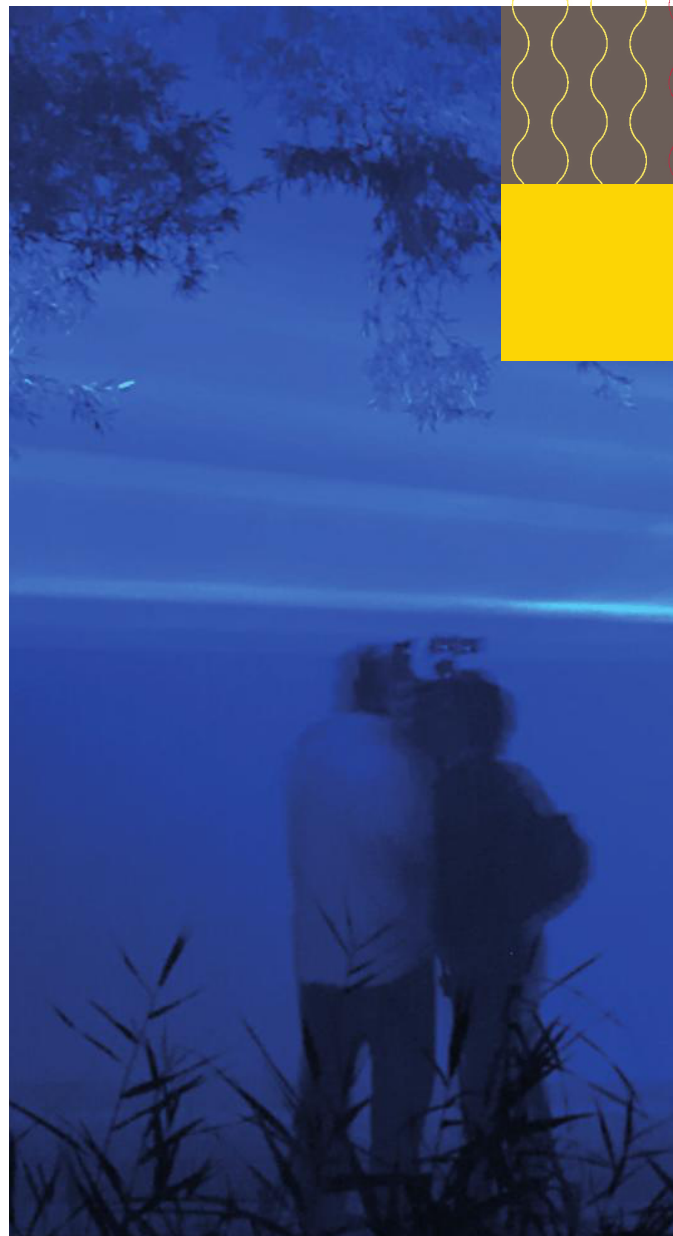
Ontmoeting

Kennis Zuid-Holland organiseert bijeenkomsten met partners om te debatteren over de toekomst van maatschappelijke thema's.

- **Plein1**:

bijeenkomsten waarin we debatteren met geïnteresseerden uit Zuid-Holland over provinciale thema's als circulaire economie of verduurzaming van de binnenvaart.

- **Denkers van waarde:**
een inspiratiereeks van lezingen door toonaangevende sprekers van buiten de provinciale organisatie. Hiermee wil de provincie het strategisch bewustzijn over haar positie in de samenleving binnen de organisatie versterken.
- **Samenwerking met kennis- en onderzoeksinstellingen**
De provincie Zuid-Holland ondersteunt samenwerking met kennis- en onderzoeksinstellingen, zoals universiteiten en planbureaus. Op deze manier wil de provincie zaken als energietransitie, digitalisering en de overgang naar een circulaire economie aanpakken.
- **Festival van de Toekomst**
Het **Festival van de Toekomst** vindt plaats op 11 februari 2021. De provincie brengt hier beleidsmakers, kunstenaars, ondernemers en wetenschappers samen om kennis te delen over de nieuwste innovaties in Zuid-Holland. Kennis Zuid-Holland verzorgt hier een aantal lezingen en workshops.

Bijlage 2: Overzicht onderzoeken gerelateerd aan Corona

- Van Oort e.a, De weerbare regio II. Regionaal-economische impactmitigatie van coronamaatregelen (project 2020-2022).
- NEO, Impact van de corona-epidemie op de economie van Rotterdam-Rijnmond, in opdracht, van Provincie Zuid-Holland, Metropoolregio Rotterdam-Den Haag (MRDH)gemeente Den Haag, Economic Board Zuid-Holland (EBZ), Innovation Quarter (IQ)
- Provincie Zuid-Holland, Middellange termijn impact corona-crisis Provincie Zuid-Holland. Een scenario analyse.
- Provincie Zuid-Holland, MRDH, EBZ, IQ, Corona-monitor/early warning systeem corona.
- Projecten van IQ: artikelenreeks over economische uitgangspositie van Zuid-Holland, webinar over de corona monitor, -analyse regionale economie als ecosysteem voor ondernemerschap.
- Verder publiceren CPB, CBS en de banken regelmatig analyses van de invloed van corona op de economie. Instanties zoals het CBS en UWV en de website www.arbeidsmarktinzicht.nl publiceren actuele cijfers waarmee de ontwikkelingen vrij goed kunnen worden gevolgd: aantal en omzet bedrijven, aantal lopende WW-uitkeringen, aantal vacatures etc. Daarmee kunnen we zelf analyses en prognoses maken.

